

Божана Апостолова

Душа в душата
Спомени за
Вера Мутафчиева

Издателство Жанет 45

е носител на националните награди:

Христо Г. Данов – за принос в националната книжовна култура:

в категория Българска художествена литература (2002);

в категория Издание за деца (2007);

в категория Разпространение на българската книга (2011)

Златен лъв на Асоциация Българска книга:

за цялостен принос в издаването на съвременна

българска литература (2002);

за оформление и полиграфическо изпълнение (2005);

за динамична културна и издателска политика (2014);

за най-добър издателски проект (2016);

за цялостна политика и забележителни постижения в изданията за деца

(2017)

Константин Константинов – за принос (2005) и цялостен принос в

книгоиздаването за деца (2018)

Южна пролет – за най-голям принос в издаването на дебютна литература

(2018)

и Наградата на ЮНЕСКО – Първи световен конкурс по дизайн на

книгата, Франкфурт (2003)

© Божана Апостолова, автор, 2019

© Христо Гочев, художник, 2019

© Издателство Жанет 45, 2019

ISBN 978-619-186-518-5

БОЖАНА
АПОСТОЛОВА

Душа в душата

Спомени за
ВЕРА МУТАФЧИЕВА

Предговор

Защо написах тази книга? Защото исках да направя Вера Мутафчиева видима и днес. Нека чрез книгите ѝ, чрез хилядите исторически статии, които тя ни завеща, се опитаме отново да я видим от различен ъгъл. Големият историк, великата българска писателка има какво да ни каже – вече само чрез думите. Нека ѝ позволим да влезе в душите ни, за да усетим твореца в нея – смесица от възможно и невъзможно съществуване на ум, дух, морал, знания и професионализъм. От тях тръгва пътят на всеки от нас. И все пак е въпрос на избор и малко късмет.

Преди девет години, при кончината на Вера Мутафчиева, по телефона ми се обади Копринка Червенкова – главен редактор на вестник „Култура“ (сега „К“) – с молба да напиша възпоменателен текст за голямата ни писателка и историчка. Бях лаконична и малко груба: „Не си правя авторитета, подпирайки се на чужди патерици. Не го намирам за достойно.“

Но днес, когато с едната си ръка вече докосвам небето, реших, че е крайно време да напиша споме-

ни за тази изумителна българка по душа, дух и перо.

Надявам се вие, драги читатели, а и Вера – там от отвъдното, да ми простите това своеволие. Правя го от любов, а и тя го заслужава.

Приятно четене!

Авторът

Наше е само онова, което сме изгубили.

Х. Л. Борхес

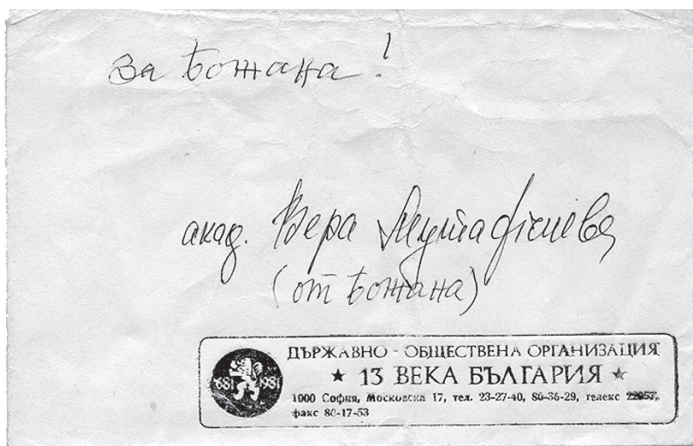
Мисълта се приплъзваше назад в годините, навираше се между пластовете време и събираше онова, което бях изгубила. Та нали само то беше останало мое. Само мое. Но колко мое? Щом с обратна дата в главата ми вървеше един постоянен процес на пренареждане, на прочистване, на все по-често отдръпване от важни за мене в онова време неща, образи, случки...

Рамката, в която затварях останалите все още живи парчета някогашен живот, се прекрояваше, стесняваше, пренареждаше. Но колкото и да се видоизменяше тази рамка, в претрупаното ѝ пространство неизменно откривах моята любима приятелка Вера Мутафчиева. Постепенно тя беше всмукала всички край себе си, всмукала ги бе заедно с вътрешностите им, с излъчването им, та дори и със сенките им. А всъщност Вера отдавна не беше между живите. И какво излиза? Липсите изграждат живота ни, празните места са забързаното колело напред, макар често да сме се опитвали да запълваме зейналите дупки и места с митове, които реалният живот

е оставял в същинското устройство на времето. Така всички ние и всеки от нас поотделно се е стъписвал пред себе си в осмисляне на истината.

Беше страшно това незабележимо хлътване в небитието, но заедно с него вървеше и възправилата се с право срещу мене духовна осанка на Вера Мутафчиева. В очите ѝ прочетох накъсани детайли на останалия скрит за хората неин вътрешен живот, на който неведнъж аз бях свидетел. Именно тези зародиши на липсата ѝ ме връщаха към нея, без да вниквам в странните обстоятелства на личностни взаимоотношения, време и място. Тях аз си ги спомням добре и ще ги разгърна, ще ги преразкажа с надежда, че може би те ще са ваша опорна точка в бъдеще време.

Погледът ми се задържа твърде дълго върху пощенски плик, на лицевата част на който бе написано с почерка на Вера:

Може би дойде времето да открия Вера Му-тафчиева от различни посоки и я събера в мрежичка живот такава, каквато я познавах. Споделен с теб, уважаеми читателю, този текст ще ти разкаже за невидимите неща – свидетелство за липсите, които са ни изграждали. Това ще е и моята репетиция на живота ми без Вера, както и опит да я върна отново в живота редом с нас, поне чрез вечността на книгите ѝ. Та нали и тя, и ние го заслужаваме.

ДРУГИЯТ ЧОВЕК В МЕНЕ

Как тръгна и продължи приятелството ми с Вера

Като си помисля, Вера беше с мен от най-ранната ми младост, та до днес. Но заедно с Вера с мен винаги е вървяло едно особено чувство на виновеност, примесено с отсъствие на пълноценна интелигентност. Вярно е, че четях книги, бих казала доста, четях ги хаотично, често по диагоналната система. Но нито любопитството, нито любовта ми към литературата бе достатъчна причина да превърна четенето в страст, в размишление, в отворена врата към знания. Поради младостта ми повече обичах да се правя на интересна. Да затрупвам околните с разкази за нашумели писатели, без да правя и най-малък опит да разгърна този разказ в дълбочина и поставя акцент върху творческите възможности на писателя. Май по онова време повече ме впечатляваше личната ми тъга по романтичния, интересен,

пъстър живот, за какъвто си мечтаех, затворена в мидата на житейските си грижи и недоимък.

Може би точно тогава е трябвало да се вслушам в Малина Томова – моя приятелка от детските ми години, която четеше не само много, но и задълбочено. Четири години по-малка от мен, тя завършваше едновременно Руска и Английска гимназия с пълно отличие. А със страстното си задълбочено четене съграждаше собствения си паметник – някъде вътре в нея. Тя първа ми заговори за Вера Мутафчиева с известна настойчивост. Често цитираше нейни мисли, части от историческите ѝ статии, сюжети на художествените ѝ текстове. Това, което Малина спокойно споделяше с мен, не се побираше в лексиката на застигналото ни време. И моралът, и добродетелите ни изискваха нов речник с нови правила. Всичко това сигурно изглежда старомодно, с улегнала интонация в отсъствие на изумителното благородство и добросърдечие. Но е било, било е! И като си помисля за себе си, днес аз приличам на оцеляла след катастрофа. Но все пак стигнала до брега, на който съм стъпила днес.

Краката ми устойчиво са се вкопали в парчето земя. И тя е моя – българска. Погледът ми обхожда пейзажа край мене, втурва се и току спира в някой тъмен, позабравен ъгъл, рови се в него, за да открие онова, което е било. Мутиралата ми душа опипом търси себе си, търси колебанията, липсите, останали на дъното на някоя от черните

дупки, връщащи ме към онази част от мене, която никой не успя да присвои. И уж добре познавах себе си, а продължавах с дни да тършувам в нетленните остатъци на битието ми. В подобни моменти чувах все нови и нови напеви, напръскани с какви ли не съзвучия, често неназовани от времето, нито от собствените ни души.

Тогава ме застигаше смисълът на припяването (и то е вид съзвучие), за който не ти е нужен солиден соло глас. Но... нямаш ли собствен глас (във всички смисли на възприятието), е все едно че нямаш собствен живот, че си напълно безцветен, че си една илюзия, крепяща се на собствено-то ти самозалъгване.

За това самозалъгване неведнъж сме си говорили с Вера. Торбата на ежедневното ни живее-не е претъпкана с напудрени, фалшиви, нещо повече – налучкани фикции, далеч от пътя ни. При подобни самооценки племето българско се придържа за имитацията, а не за същностните неща.

В едно интервю на Митко Новков Вера назовава с точност разсъжденията си в тази посока. Цитирам я дословно:

„Да видим кога българите най-после ще се уплашат от себе си. Защото нашето нещастие все иде отвън. Саморефлексия нямаме. И наистина е виновно турското робство. Така са ни оставяли да правим каквото си искаме. Няма го тука момента на дисциплината.

Аз, като бивш марксист, пък и досега донякъде такъв, съм била много възхитена, че в България не е имало феодализъм. Уви! Защото тогава хората са се учили на ум и разум, на спестовност, на труд, на уважение, на страх. На дисциплина. Това тука го няма. Самозадоволяващо се стопанство – това сме ние.“

Какво излиза? Че има нещо сбъркано, както в нас, така и в личностната ни стратегия и стратегията ни на народ. Че липсата на саморефлексия, на точна самопреценка ни е изиграла лоша шега. Пуснала ни е по пързалката на времето и ние не сме успели да проумеем „че без зор не става“ – както казваше Вера. И сме тичали след грешките си, след порочните си навици (отдавна установени от времето), повтаряли сме ги встрани от необходимостта. И само един страх се е намотавал в нас, страх, идващ от завързаните ни очи, от липсата на личностна, а и не само личностна необходимост да се опрем на очевидното. Като че ли ни е по-лесно да стъпим на повторенията, на грешките от миналото, а не да вървим към новото.

И така ние никога не излизаме от себе си и трудно правим разлика между човека срещу нас и собственото ни аз. А минутите на едното и другото бързо изтичат.

Тук се сещам за историята на една жена, която непрекъснато повтаряла: „Аз съм никоя от никъде. Но аз съм новото начало, новият ден, небето с милиони звезди съм аз и надеждата.“

Без да искам откривам очевидна аналогия между думите на жената и живота на българите. Отколе до днес. Кой знае, може би думите на Вера или друга нечия спасителна ръка ще ни раздруса и ще ни засили към новото начало на новия ден. Ще ни изведе до общото ни съзнание, което никога повече няма да бъде замъглено от прищевките на личностните ни желания.

И ето че в движение ме закопчава гласът на Вера Мутафчиева – със странната си, смутителна любезност. Тя дори вече няма сили да извика, да ни ужаси, да ни удари, ако щете:

„Ех, Божанче, ние нали всичко тук решаваме като увеличаваме администрацията. Щом някъде нещо куца, викаме: О-о-о, сега ще направим комитет, комитет! – държавни чиновници назначаваме, неуволняеми. Акъл – море!“

„Ех, Вера, Вера“ – промърморвам си на глас и мъчително изваждам един по един вкопаните си крака на същия този бряг – наш си, български.

Нека видим, и утре е ден, може пък...

* * *

Още сънena притварям очи и притискам с пръсти клепачите, време е да ставам – животът си иска своето. Поразмърдвам се, отмятам одеялото и – о, Боже! – от радиоточката ме стопира гласът на

Вера, преобразен в контурите на собственото си аз.

„Но животът си струва и труда, и опасностите. Той е нещо, което съдържа всички неща – както вълшебни, така и отвратителни. Щом човек възжелае едно от тях, задължен е да приеме и останалите, т.е. да живее.“

Да бе, Вера – реагирам наум – вярно, трябва да се живее, но според теб може ли да се живее ей така – без душа? Нали душата прави избора, тя осмисля живота и пак тя налива плода, който в края откъсваме. А при писателите като тебе – мощни, големи – има още нещо – вечният ти стремеж да влезеш в чужда кожа (май от теб съм го чувала), да бъдеш и ти, и не ти. По този начин авторът живее множество животи. В какво тогава се превръща собственото ни живеене? А ежедневно? Как ще успеем да избягаме от човешката обреченост? Въобще възможно ли е?

И ето че след музикална пауза в ефир дойде и нейният отговор:

„И ако трябва да обобщя – да живееш веднъж, да си именно какъвто си, с тия две очи и тази една мисъл, през този строго определен отрязък време... Много е смешно, когато човек или общество биват движени само от собствената оценка за себе си. Нали сте го усетили? Един съвсем случаен повод може да предизвика нов обрат в организацията на жизнения материал. С мене то се случва по правило при пътуване. Отдавам го именно на самотата, на

откъсването от всичко привично, на съсредоточението. Ето затуй обичам да пътувам. А също и заради завръщането. То е като да попаднеш в обсега на гравитацията след дълга безтегловност. Притеглят те определените взаимоотношения, привичките, грижите, работата. Изобщо мисля си, човек трябва да се стреми често да променя зрителния си ъгъл, да променя собственото си състояние. Тогава действителността – проста, монотонна – придобива неподозирани аспекти. И тъй като във времето ние сме ограничени, остава ни движение в пространството.“

Допивам кафето си и се чудя каква ли е тайната на това неподвластно на времето Верино проникновение. От дълбините на болката ли идва, или извира от съзнанието на житейските откривателства? И успява ли всеки човек да стигне до тях, анализирайки загадката живот? Или това идва от личните ѝ интерпретации на отделни случки, картини, преживявания, омесени в тестото на битието? А това тесто всеки сам го меси и според вкусовете си предпочитания засища различните видове глад.

За моя духовен глад вече споменах. Обичах писателите, особено по-известните, нещо повече – бяха ми слабост. Случвало се е да вървя след някой от тях по няколко километра, за да го наблюдавам как върви, с кого се спира, как общува... Така веднъж вървах след Николай Казанджиев (известен в онези години пловдивски писател) и за мой късмет той влезе в ъгловата книжарница срещу аптека „Марица“. Че като залюбезничиха двете книжарки, като

зацъкаха, като се заблещиха в него, а той – кротък, фин, изчакващ. Гледах да не ми личи, че ги наблюдавам, ама бях ококорила едни очи – мале, мале. И не щеш ли, Ники Казанджиев, с когото по-късно станахме приятели, започна да пита за книги – едно заглавие, второ, трето. И тъй като не разчитах на паметта си, че ще ги запомня, взех да ги записвам. Това ми беше от голяма полза, защото знаех какво да чета. Някъде по същото време чух, че починал писателят Светомир Бабаков и поклонението щеше да е във фойето на театъра. И айдеее, отидох да видя как пък изглежда един мъртъв писател. Абе, луда работа!

През същите тези години различни институции (най-вече профсъюзите, домовете на култура и библиотеките) правеха купища срещи с нашумели български писатели. И естествено аз ги посещавах една след друга. На една от тези срещи за първи път видях Вера Мутафчиева на живо. Изумих се от духовното ѝ излъчване. Мека, кестенова естествена коса падаше от двете страни на лицето ѝ. Специална прическа нямаше, въпреки че беше модерно да ходиш на фризьор, козметик, да си облечена с нова дрешка, както и с обувки, съчетани с чантата. Това занимание бе присъщо на младите момичета. Те се тупираха, вдигаха косите си в огромни кокове, неподходящи за младостта им, за все още детски им лица. Същите тези момичета се обличаха в непретенциозни дрешки, често купени от най-евтините, както ги наричахме в социализма – народни магазини. И за ефект се окичваха с разните му там со-

циалистически бижута, разбира се, в отсъствие на какъвто и да е стил.

Добре сложена, облечена в семпла пастелна рокля, Вера Мутафчиева бе седнала на импровизираната сцена, подготвена специално за случая и мълчаливо въртеше в ръцете си очила в очакване на началото. Залата, по-скоро заводската столова, бе претъпкана с хора. Още с влизането си ме удари в носа неприятна миризма на готвено, която идваше от кухнята, където допреди малко се приготвяше обяда на работниците. Абе, както се казва, истинско социалистическо съжителство на духовност и физическо консуматорство.

Привлече ме уморено-отнесенят поглед на Вера Мутафчиева, който току се препъваше в нечие лице от публиката, вглеждаше се в него и го отминаваше почти ритуално, както се прави при най-обикновено човешко общуване. В подобни моменти човекът, привлякъл вниманието ѝ, сякаш изчезваше. Нямаше го. Но някои оставаха и това бяха тези, които променящата се Верина светлина застигаше, овладяваше или осветяваше отвътре. Тогава си помислих: Боже, каква дарба е умението да съсредоточаваш хората, да палиш най-обикновена клечка кибрит и с пламъчето ѝ да топлиш душите им, но явно това бе привилегия само на избраници, чиито талант да го правят идеше направо от Бога.

Впечатлиха ме изразителните очи на Вера, които видимо бе, не търсеха никаква защитна реакция. Те по-скоро проектираха в хората многоплас-

товото ѝ любопитство, с нейната характерна логика на общуване. Тук, разбира се, става дума за онази степен на вътрешна възбудимост, която е будилник на човешкото съзнание и е неподвластна на каквито и да са там лутания и пропадания. Абе, писателска му работа! И ето, че отново чувам гласът на Вера от предаването по радиоточката. Гласът ѝ ме събира и съсредоточава: „Един автор трябва да бъде наясно, трябва да възстанови у себе си плътната картина на описваната епоха, за да се чувства сигурен в построенията си, за да се движи без препятствия въображението му из една вече позната среда.“

Съсредоточаването ми влачи след себе си опашка, завършваща с въпрос: Това за автора е вярно, Вера, но какво да правим ние, най-обикновените хорица – простосмъртните? Как да изберем собствения си верен път, щом не ни стига въображението, което тръгва из една вече позната среда?

Мислите ми бяха прекъснати от продължително звънене на входната врата. Скочих. Пред прага, естествено непринудена, загърната в синия си шлифер, стоеше Малина Томова.

Последваха целувки, прегръдки и какви ли не там възклицания. Споделената радост не беше случайна, а и едва ли беше необходимо да се обяснява. Харесвахме се с Малина – нещо повече – търсихме взаимност в приятелството си. И тази взаимност откривахме най-вече в разменените погледи, в общуването. Бяхме стигнали горната площадка на вътрешното стълбище, когато Малина нехайно спомне

ли, че Вера Мутафчиева искала да се запознае с мен, а Малина ѝ обещала да ме заведе на гости.

Знаех, че Малина е близка с голямата писателка, но това все още не даваше отговор на въпросите, които се множаха в мене. И я заразпитвах за причините, довели до желанието ѝ. Бях сигурна, че Вера Мутафчиева не беше чувала за мене, да не говорим, че и в публиката при срещите с нея не би могла да ме забележи, тъй като бях от най-послушните, най-внимателните ѝ слушатели. Приемах всяка нейна дума, водих мълчаливи диалози с нея, реагирах наум. Нещо повече – разсъждавах върху споделеното. Не бях от хората, които търсиха близост, камо ли предизвикани контакти. Дори на 12-те тома, които по-късно ѝ издадох, нямам никакъв автограф. Със закъснение бях прочела всичко или почти всичко написано от Вера, имах мое мнение за характера ѝ, за възможностите ѝ, за начетеността ѝ. Безпогрешно разпознавах и ума, и таланта ѝ и въпреки това оставах неясни мотивите на голямата ни писателка и желанието ѝ да се запознае с мен. Усетила се, Малина изтърси поредната си сентенция, че животът е истинско ветрило от възможности и е дошло време да се възползвам от Вериното желание. Подчерта, че самата тя много я обичала, че общуването ѝ с мъдър и интересен човек като нея ѝ носело енергия и я гласкало към самоусъвършенстване. А когато с настоятелен тон я попитах как в кръга на Вера се е завъртяло името ми, че да последва подобна покана за гости, Малинка се чукна по главата и рече: О, аз май съм пропуснала да ти кажа, че ѝ подарих твоята

книга „Делнична библия“. Нали съм ѝ издателка!“.

Вярно е, че преживените ми истории излязоха за първи път през 1998 г. в новосъздаденото Малинено издателство „Стигмати“. Вера приела подарената ѝ книга, нехайно я бутнала с ръка в края на масата, но не щеш ли, за мой късмет, я прочела. Харесала я и с едно движение на ръката отсякла, че иска да се запознае с Божана Апостолова, автор на „Делнична библия“. Била впечатлена от стила, от безцеремонно разказаните лиценеприятни истини, от преживените истории и най-вече от разказа за живота в Еврейската махала, написан с искрената болка на споделеността.

Казаното от Малинчето ме зарадва, но и събуди комплексите ми – та коя съм аз, не оцелях ли по погрешка? Животът, който живях като дете, не е ли илюстрация и на бедност, и на безличие, и на онзи свиреп глад, който с мъка ме изправяше на крака. Знам, че миналото ми не успя да открадне нищо от мене, но открадна от живота ми – част от нещата, които споделих с читателите си в „Делнична библия“. Споделях ги с любов, търсех взаимност. За жалост след книгата, а и след мен не вървеше върволица, предлагаща взаимност, която очаквах. Е, беше забелязана книгата ми – получих награда „Пловдив“ и толкоз. По-голямата ми награда дойде в момента, в който Вера ми протегна ръка и причината беше отново „Делнична библия“. Нещата, за които подсъзнателно бях мечтала, внезапно започнаха да се материализират. Проумях, че има и друг живот –

животът на чувствата, умело повтарящи се в какви ли не рефрени от забързаното ни ежедневиe.

Докато изразявах с думи нахлулите в мен чувства, Малинчето ме стрелкаше с поглед, клатеше разбиращо глава и току изръсваше някакво възклицание, в смисъл на добавъчна характеристика на казаното от мен.

Разбрахме се, че през следващата седмица ще отидем на гости у Вера Мутафчиева. Веднага започнах да се подготвям за гостуването. Денонощно четях какво ли не от нея. Препрочетох „Летопис на смутното време“, „Случаят Джем“, „Аз, Анна Комнина“, „Последните Шишмановци“... Върнах се и към историческите ѝ статии, които бяха над три хиляди. Не можех задълбочено да ги прочета всичките, попрехвърлих ги, за да поживея в нейния свят. Част от тях и днес са моите опорни точки за разбиране на житейската и творческа философия на явлението Мутафчиева, и то през погледа на историята. А тя беше ненадминат историк. В романите ѝ, както и в статиите ѝ се съхраняват ценни мисли и разсъждения за характера на българина, за торбите с мъка, пренесени през времето, за неговия манталитет, за липсите, които са го държали жив, както и за невъзвратимото минало, за настоящето и за бъдещето – надявам се по-добро.

За кой ли път Вера ме впечатляваше със своите тези, герои, концепции. Тя беше жена с кауза, която, без значение на каква цена, успяваше да защити. И то в трудни времена – времена неотговарящи на ка-

нона, на инерцията. Това бе и причината написаното от нея невинаги да се посреща добре. Четях спорни рецензии в литературната периодика, но ги четях, за да си обяснявам процесите през очите на другите. Изреченото от Вера Мутафчиева ме зареждаше със смисъл, какъвто се бях опитала да вложа в „Делнична библия“, с неизбежна потребност да я следвам, да ѝ вярвам. И се самонаблюдавах чрез думите ѝ:

„Може би само чрез творчеството успяваме да избегнем от своята човешка обреченост – да живееш веднъж, да си именно какъвто си, с тия две очи и тази една мисъл, през този строго определен отрязък от време.“

И в друга нейна мисъл:

„Не виждам нещо лошо в това, че се интересуваме как изглеждаме отвън. Много е смешно, когато човек или обществото биват движени само от собствената оценка за себе си. Положително е това, че българинът иска да свери своето самочувствие с оценката на другите, но това никога не бива пък и да ни подбива съзнанието за самостоятелност, за самостоятелност. Всеки народ има своите приноси, своите минуси, падения, възходи. Трябва да се гледа на всичко това не толкова емоционално и главното – без тази вътрешна нагласа към някаква изключителна трагика.“

Доиде денят на гостуването у Вера. Помня добре – беше сряда, една от четирите среди на месец октомври 1998 г., когато с Малинчето се озовахме

в нейната кухничка. Посрещна ни Вера, ръкува се, усмихна се бегло и ни поведе към видимо най-интимния си кът – в кухничката. Кухничка като кухничка – с малка маса, подпряна с едната си страна на трикрилен панорамен прозорец. На трите свободни страни на масата бяха прилежно подредени три стола с удобни облегалки. На около метър от масата бе кухненския блок – съответно с мивка, печка и в няколко реда бяло-сиви шкафове. Повечето наши срещи ставаха именно в тази кухничка или в пицарията наблизко (една-две пресечки след блока на Вера).

Малина побърза да ме представи, поставяйки акцент на факта, че сме у тях по нейна покана. Вера, седнала на един от столовете – с гръб към преградната стена на друга жилищна площ от апартамента – бе хванала в ръце химикал и го въртеше със забавени движения. Едва наместила се на другия стол, аз забелязах, че Вера Мутафчиева ме наблюдаваше скришом с проницателните си очи и мълчеше. Малина все още стърчеше до масата и с колебливата си взаимност, без да иска, удължаваше паузата на настъпилата неловкост. Истина е, че във всяка от нас се случваше нещо особено, всяка една по своему преживяваше първата ни среща. Настъпилата пауза сякаш бе извън обсега на обикновените ни човешки съдби, но беше видимо наша лична участ.

И тогава аз – баш гостенката – разчупих мълчанието и поведох разговора, подпряна на учтивата безобидност, че ми е приятно да видя Вера Мутафчиева и то за втори път. Тя не подозира за първото

ни виждане, тъй като тогава аз бях само един човек от публиката. Уточних, че за първи път съм я видяла на живо в работническия стол на завод „Ален мак“, където имаше среща с нея, че още помня как момиче почти на моята възраст я попита дали някога е била щастлива, а тя погледна момичето и му отговори на въпроса с въпрос – „Какво е това щастие?“.

„Помня дори изражението Ви, г-жо Мутафчиева – свъсихте вежди, притворихте очи, от които останаха само две цепки и с тон, по своему безцеремонен и равен, отговорихте на въпроса с въпрос: „Щастлива ли? Че какво е това?“. Последва предизвикана пауза. Отчетливите движения на главата Ви – ту наляво, ту на дясно – по съвсем естествен начин дообясняваха казаното от Вас. Дойде ред на нова пауза и думи, тръгнаха направо от душата Ви: „Ще направя едно пояснение, за да ме разбирате по-добре, така де, нали общуването е във взаимността.“

И вече с учтив глас изрекохте може би най-важното – че Вие сте от хората, които назовават нещата направо, колкото и да са неудобни, и че това Ви кара да се уважавате, да смятате себе си за пълноценна част от обществото. „Затова с мен карайте направо. Това е крайно необходимо, за да се разбираме и за да не зарязваме нещата си в киреча.“ И заобяснявахте, спомням си по памет, че за щастието „оставам на същата позиция, а и право да ви кажа, не знам що е това щастие – по нивите ли расте, трябва ли да се прекопава, да се плевят, да се полива, или някой ни го налива с фуния. Пустото му щастие...“, позамислихте се и доуточнихте: „Знам ли – при всекиго май е различно.“ Този Ваш цитат ми остана в главата завинаги.“

Докато ме слушаше, Вера допуши цигарата си, наля по чашка, изпи своята, посегна да си налее нова и уж нехайно подхвърли:

– И сега бих повторила същото – щастие... – сбръчка устни и продължи с наведена глава. – Минах през толкова болка, през толкова перипетии, през толкова ужас, че... Но да оставим това. Прочетох „Делнична библия“ и съм впечатлена. Хубаво пишете, а и много сте преживели. Вярвам, че този малък ад – имам предвид живота Ви, е проектирал силата на днешния Ви характер, а от него тръгва смелостта, искреността на споделеното. Май тук са допирните ни точки. Малинче, ти какво ще кажеш – виждаш ли ни като едно малко общество?

След лаконичния отговор на Малина, изра-

зен с утвърдително поклащане на глава, Вера вдигна чашата си с ракия, изпи я на екс, пожелавайки здраве и по-чести срещи: „Идвайте у нас, обичам гости, а и какво по-добро от това – да си поговорим, да пием по едно!“

Когато излязохме навън, Малина се затюхка, че много сме се забавили и че трябва да работи до полунощ, а и децата ѝ... Разделихме се набързо, всеки по пътя си.

Наоколо нишките на мрака се съгъстваха. Необяснима тъга си проправяше път навътре в мене. По лицето ми – едри като тиквени семки – се стичаха сълзи и се смесваха с току-що проходилия дъжд. Чувствах се уморена, потънала в безвреме. А и в главата ми – хаос, в чийто център отново беше Вера Мутафчиева. Разбирах съвсем ясно, че единственото ми желание беше да направя пътека до Вера, да вляза в ритъма на сърцето ѝ и най-важното – да позная Голямата ѝ тайна – живота – без значение какво ще ми струва това. Подадената ѝ ръка за приятелство стимулираше ума и сетивата ми и аз бях готова да ѝ отговоря със сърце.

Улових се, че докато пътувах до Пловдив, се мъчех да разчета всеки детайл от преживяното с нея – от обемите на внушителното ѝ присъствие, до духовното ѝ излъчване чрез естествения ѝ жив контакт.

Вера Мутафчиева имаше представа от много неща, но притежаваше онова, което аз бях загуби-

ла. Или може би бях забравила на ул. „Цар Калоян“ в Пловдив, на игрището за народна топка, на играта „Чилик и мачка“ (любима игра от детството ми). Наблюдавам и днес – примитивните ни инстинкти все по-често намират своите господари. И това е естествено. То е в отговор на желанието ни за взаимност. И това, че моята съдба ме е пощадила, отваряйки зейналите дупки на липсите, които цял живот компенсира по един различен, природен начин. Живеем във век, когато подобни преживявания все още се случват.

Тук бързам да отворя скоба – може съдбата да пощади някой от нас, но заедно с това тя ни задължава да съхраняваме и възвисяваме красотата. Дали пък в това не е скритото търсене на утеха, събудила се мистериозни като оневиняващ ни трамплин? До нас са стигнали доста интервюта на Вера, та когато говоря по тази или друга тема, ще се опитам да се облека на нея и като историк, и като писател.

„Първо, българинът е такъв живуч, той от всяко положение ще изплува. никак не се боя за българина – ни тукашния, ни задграничния. Ние знаем как се минава между капките. Както вие казвате – да мушморочим. Имаме го това. И след като сме сведени дотам да мушморочим, така да бъде! Е, какво сега, няма като Раймонда Диен да легнем на релсите, пардон! Това е тя, стратегията на малките нации.“

Още от първата ни среща почувствах Вера. Нямахше съмнение, че бе умна, начетена, информирана, с отворена душа към хората. Тя имаше пред-

става от много и различни неща. Чувала съм от нея, че разбира от дърводелство, от стругарство, от плетене. Смяше се, че всичко може да направи. Току повтаряше: – Божанче, ако имаш нужда от майстор, от стругар, от дърводелец, а и за плетачка ставам – обади се...

А и защо де не се интересува от разни занаяти, щом, както казваше Вера: „Майка ми не ми даваше да чета. Професоршата казваше: „Четенето не е работа.“ Единственото, което ми се разрешаваше, беше да чета на чужди езици романи. У-ха! Че аз първите български книги прочетох едва в гимназията. Защото ученето на езици е работа, но четенето не е работа.“

Може би затова баща ѝ ходел с един чифт обувки лете и зиме, но ѝ е плащал редовно уроците по френски. Вера чете сама още преди да тръгне на училище. Тогава научава немски, френски и, тайно от родителите си, италиански.

В мемоарната си поредица „Бивалици“ голямата ни писателка нарича себе си „ведър темерут“.

„То си личи от снимките ми още от втората-третата година: двурого чело, свити вежди, стиснати устни и нещо бабаитско в позата. Характерец!“

За да обобща в по-късните ни срещи: „Уверена бях, че съм предназначена за необичайни дела, за страшно интересно бъдеще – то така и излезе, но с обратен знак.“

А къде го виждаше този обратен знак? Може би в детството си, когато родителите ѝ я наричат „дете-катастрофа“. Или по-късно – когато любовта я предава, когато дъщеря ѝ се самоубива, когато е обявена за агент на ДС? Чувала съм от бивши служители на социалистическите служби да твърдят, че Вера пишела удивително проникателни анализи за Турция и турската политика, ползвайки се от историческите си знания и от познанствата и приятелствата си в научните среди. А това е истинският компас за водене на точната, на вярната политика, както от страна на България, така и от страна на Турция. И е една от сериозните причини досието ѝ е да бъде унищожено през 1990 г. Да се чудиш – искат ѝ акъл, защото техният е в недостиг, и като награда я дам-госват. Боже, Боже...

„Като зарязах науката и се хвърлих в белетристиката, викам си: „За мен сега най-важното е, че не могат да ме убият в мазето.“ Като напишеш един роман, ще те прочетат 20–30 хиляди души. А де, ха ме скрий! И ми се много чудеха, че зарязвам една изградена кариера като учен. Но аз исках да имам публика. Не можеш да се ограничиш в една професионална среда, защото могат да те смачкат за нула време. И така си прежалих науката, без да ми трепне окото, въпреки че много ми беше струвала. Имах години на дълбоко отчаяние. Защото да овладееш тази материя, то не е само четене и език, а цяла система.“

„Но аз исках да имам публика“ – това прозрение на Мутафчиева идва след преживени ре-

дица премеждия и болки, тръгващи от детството ѝ. Баща ѝ – големият историк професор Петър Мутафчиев – умира, докато тя е още ученичка. Трудовете му са забранени, не се споменава дори името му. През 1963 г. брат ѝ Боян емигрира във Франция, след това в Англия. А да си сестра на политически емигрант в социализма си беше направо присъда. Преследвана от властите, подлагана неведнъж на обществен съд, обругавана и мачкана в редица случаи без причина, недооценявана в достатъчна степен както заради таланта си, така и за личните си заслуги, Вера е обвинявана, че е дъщеря на народен враг, сестра на невъзвращенец, а на всичкото отгоре и съпруга на забегналия в САЩ Атанас Славов – писател, учен, журналист, преводач и какво ли не още.

От Атанас Славов получих писмо пет-шест дни, след като обявиха Вера за агент на Държавна сигурност. То започваше така: „Уважаема госпожо Апостолова, най-сетне Вашата приятелка Вера Мутафчиева умря и сега ще издавате мене.“ По-надолу обясняваше, че тя го е обичала толкова много, че е взела малкото му име Атанас за своето агентурно име. Че е отгледал близначките, чиито портрети още висят по стените на дома му.

Бях шашната от омразата, от злобата, с която пишеше за нея. И без много да се церемоня, дадох писмото на Вера. Тя го прочете без да каже и думичка за коментар. Остана отпусната на стола, а лицето ѝ излъчваше нещо наподобяващо усет към

разпознаване на различните принципи, движещи индивидуалностите.

За оклеветяването ѝ и зловонните думи на Атанас Славов, адресирани към Вера Мутафчиева, ще цитирам и един текст на Петя Иванова, публикуван в сайта „Блиц“:

„Имаше една тема, на която обаче редовно се спречкахме: Вера Мутафчиева, която му е била първа жена. Много ѝ се лютеше. И не само пред мен – веднъж го улучих как ругае Вера в едно телевизионно интервю, тя беше вече починала. Освен че я наричаше пияница, при това с много грозни думи, той омаловажаваше всичко, което е написала. Веднъж, в момент на горестни спомени, той ми каза, че Вера му е изневерявала с Джагаров по много демонстративен, нагъл начин. Понечих да му кажа с усмивка, че и той не е останал с една жена в живота си, нали няколко пъти се е женил... Но той скочи като опарен – всеки път се надявал, че е срещнал свестен човек... Казваше за Вера: „Аз ѝ изгледах децата от първия брак, а тя се прибираше посреднощ пияна-заляна и омирисана на сперма... И досега снимките на децата ѝ висят в къщата ми...“.

Пустите му индивидуалности – най-много обичаме себе си. Но тук-там се срещат и литератори, които търсят истината.

Ето какво казва за Вера кинокритикът, литературният историк и изкуствовед Атанас Свиленов в интервю на Генка Маркова:

„– Провокирам ви с това твърдение, защото някак около нея (Вера Мутафчиева – Б. а.) все извисяваха глас злонамерени „читатели“.

– С кого ли не се е случвало така? С Багряна ли не беше така, с Блага Димитрова ли? Вера Мутафчиева стърчи, тя е ярка индивидуалност, не е в масата. И това дразни винаги, това е също една особеност, не много приятна, на нашата българска психология. Това са просто глупости. Вярно, че е била подлагана на много натиск, на много компромиси, които е трябвало да преживява – и заради биографията си, и заради брат си, и заради всичко. Не искаше да бъде затворен човек, тя беше действително европейски човек. Дълги години тя не е имала възможност да пътува, после ѝ завидяха, че пътува, особено след като взе ХердEROVA награда. На толкова езици са преведени нейните книги, но те не искат да разберат, че в онова тоталитарно време просто притискаха хората за най-естественото, което им се полагаше. Това съм го разбирал. Тя е единствената, която можеше да си обясни какво е изживяла. Казваше, че всички сме грешни, но някой друг ще ни съди, не на тая Земя.“

За това, разбира се, забравяме, поне докато сме на тази земя. И не в памук отглеждаме талантите, а в купища зловни недомислици, с които не само ги омаловажаваме, но и подстригваме крилете им, за да се ударят в земята, когато летят.